

kompetentnostnom formate. *V mire obrazovaniya*, 1-3 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://elibrary.kaznu.kz> (data obrashcheniya: 14.02.2023).

Жоғарғы оқу орындары студенттерінің тұлғалық және кәсіби дамуының қазіргі кездегі педагогикалық тәсілдері

*¹Д.С.Сыздықбаева, ¹У.Б.Арқабаев

¹Абылқас Сагинов атындағы Қарағанды техникалық университеті (Қарағанды, Қазақстан)

Аңдатпа

Жоғарғы білім беру жүйесі қазіргі уақытта өзгермелі және өсіп келе жатқан талаптар мен қажеттіліктерді қанағаттандырумен қатар, отандық білім беру саласын әлемдік білім беру кеңістігіне біріктіруге бет бұруда. Бұл үздік әлемдік модельге сәйкес мемлекеттік білім беру жүйесінің деңгейін арттыру, білім беру және рухани қажеттіліктерді, жеке тұлғаның мүмкіндіктерін зерттеу негізінде білім беру жүйесінің сапасын арттыруды көздейді. Бұл бағытта мемлекеттік деңгейде іргелі жұмыстар жүзеге асырылуда. Қазіргі уақытта жоғарғы кәсіптік білім беру жүйесінде біліктілігі жоғары маман даярлауға нақты әлеуметтік тапсырыс қалыптастырылды, ол ұйымдастырушылық дағдылары, әлеуметтік белсенділікке ішкі ұмтылысы, эмоционалды, ерік-жігері, интеллектуалды және физикалық күш-жігері бар, өз мақсаттарына жету үшін коммуникативті көшбасшы болуы керек, шығармашылық бірегей идеяларды ұсына алады және айналасындағыларды өзіне тарта алады.

Түйін сөздер: оқу, жоғарғы білім, студент, оқытушы, сапалы білім.

Modern pedagogical approaches to the personal and professional development of university students

*¹D.S.Syzdykbayeva, ¹U.B.Arkabayev

¹Abylqas Saginov Karaganda Technical University (Karaganda, Kazakhstan)

Abstract

The system of higher education is currently changing and, in addition to meeting the growing demands and needs, makes a turn towards the integration of the domestic sphere of education into the world educational space. This involves improving the quality of the education system on the basis of increasing the level of public education system in accordance with the best world model, the study of educational and spiritual needs and capabilities of the individual. In this direction is implemented fundamental work at the state level. Currently, the system of higher professional education has a clear social order for training a specialist with a high level of qualification, who should be a communicative leader with organizational skills, internal desire for social activity, emotional, volitional, intellectual and physical effort to achieve their goals, able to put forward creative unique ideas and be able to engage others.

Keywords: study, higher education, student, teacher, quality education.

Поступила в редакцию: 11.02.2023

Одобрена: 07.03.2023

Первая публикация на сайте: 25.07.2023

МРНТИ: 15.41.49

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.07>

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*¹Ә.ЖУСУПЕКОВА^{id}, ¹Т.М.ЕСИМГАЛИЕВА^{id}

¹Каспий университеті

(Алматы, Қазақстан)

*aselzhusupenkova@mail.ru, tlekshi_86@mail.ru

Аңдамна

Қазіргі заманғы отбасылардың көпшілігі үшін балалардың ең аз санына назар аудару тән. Бұл материалдық, тұрғын үй, тұрмыстық қиындықтармен, неке серіктесіне деген сенімсіздікпен және т.б. байланысты көптеген мәселелердің болуымен түсіндіріледі. Мұнда біртүрлі үлгі бар: отбасы неғұрлым кедей болса, оның екі-үш балалы болуға деген ұмтылысы соғұрлым жоғары болады; отбасы неғұрлым бай болса, соғұрлым оның өзін бір балаға арнап, оған жақсы білім мен материалдық мазмұн беруге деген ұмтылысы артады. Әрине, мұндай бағыт қоғам үшін, ең алдымен, демографиялық тұрғыдан маңызды мәселе болып табылады. Мақалада көп балалы отбасылардың түрлері мен олардың пайда болу себептері, көп балалы отбасылардағы балалардың психологиялық ерекшеліктері, олардың ата-аналарының мінез-құлқы, отбасындағы психологиялық климат, әлеуметтік-психологиялық және басқа факторларының ерекшеліктері қарастырылады. Көп балалы отбасылар халқымызда ежелден табылған. Дегенмен, отбасы мүшелері көп балалы болу барысында психологиялық қысымға ұшырайды, бұл дәстүрге айналған. Сол себепті қоғамда көп балалы отбасы еліміздің негізі болып табылады.

Түйін сөздер: отбасы, көп балалы отбасы, ерлі-зайыптылар, көп балалы ата-аналар.

Кіріспе

Қазақстандағы қазіргі қоғам тез өзгеретін жағдайлары бар орасан зор әлемдік жүйенің құрамдас бөлігі болып табылады. Дағдарыстық құбылыстарға байланысты қоғамда шиеленіс күшейіп, әлеуметтік-экономикалық проблемалар күшейіп, ертеңгі күннің белгісіздігі мен сенімсіздігі демографиялық жағдайға және жалпы отбасының жағдайына әсер етеді.

Қазіргі заманғы отбасылардың көпшілігі үшін балалардың ең аз санына назар аудару тән. Жоғарыда айтылғандай, бұл материалдық, тұрғын үй, тұрмыстық қиындықтармен, неке серіктесіне деген сенімсіздікпен және т.б. байланысты көптеген мәселелердің болуымен түсіндіріледі. Мұнда біртүрлі үлгі бар: отбасы неғұрлым кедей болса, оның екі-үш балалы болуға деген ұмтылысы соғұрлым жоғары болады; отбасы неғұрлым бай болса, соғұрлым оның өзін бір балаға арнап, оған жақсы білім мен материалдық мазмұн беруге деген ұмтылысы артады. Әрине, мұндай бағыт қоғам үшін, ең алдымен, демографиялық тұрғыдан маңызды мәселе болып табылады.

Негізгі бөлім

Отбасы - күрделі әлеуметтік құрылым. Зерттеушілер оны ерлі-зайыптылар арасындағы, ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынастардың тарихи ерекше жүйесі, мүшелері неке немесе туыстық, ортақ өмір және өзара моральдық жауапкершілік арқылы байланысқан шағын топ ретінде, әлеуметтік қажеттілік ретінде анықтайды, бұл қажеттіліктен туындайды.

Отбасының құрамына қарай отбасы түрлері:

- ядролық – ата-аналар мен балалар (ең таралған түрі);
- ұзартылған – ата-аналар, балалар және басқа да туыстар;
- толық – ана-анасының екеуінің де қатысуы;
- толық емес – ата-анасының біреуі жок.

Әлеуметтануда отбасы шағын әлеуметтік топ ретінде де, маңызды әлеуметтік институт ретінде де қарастырылады. Әлеуметтік институт ретінде отбасы бірнеше кезеңдерден өтеді, олардың бірізділігі отбасының өмірлік цикліне айналады. Отбасын зерттеушілер әдетте бұл циклдің келесі фазаларын ажыратады:

- бірінші некеге тұру – отбасын құру;
- бала туудың басталуы – бірінші баланың туылуы;
- бала туудың аяқталуы – соңғы баланың туылуы;
- «бос ұя» - соңғы баланың ата-анасының отбасынан некеге тұруы және бөлінуі;
- отбасының өмір сүруінің тоқтатылуы – ерлі-зайыптылардың біреуінің қайтыс болуы.

Әрбір кезеңде отбасының өзіне тән әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктері болады. Отбасы құрылымы деп оның сандық толықтығы ғана емес, сонымен бірге оның мүшелері арасындағы

рухани-адамгершілік және психологиялық қарым-қатынастардың, соның ішінде билік пен халық қатынасының жиынтығы түсініледі. Отбасының құрылымы өмір сүру тәртібі, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерімен, басқа отбасылармен және жалпы қоғаммен қарым-қатынасымен тығыз байланысты.

Қазіргі заманғы отбасы атқаратын барлық функциялардың жиынтығын келесідей қысқартуға болады:

- репродуктивті (бала көтеру) – ұрпақты көбейту – отбасының негізгі қызметі;
- тәрбиелік – балаларды алғашқы әлеуметтендіру, оларды тәрбиелеу, мәдени құндылықтарды жаңғыртуды қамтамасыз ету;
- үй шаруашылығы – үй шаруашылығын жүргізу, балалар мен қарт отбасы мүшелерін күту.

Зерттеушілер арасында көп балалы отбасы ұғымының анықтамасы бойынша ортақ пікір жоқ. Сонымен әлеуметтануда көп балалы отбасы бес немесе одан да көп балалы отбасы болып табылады. Әлеуметтік-психологиялық жұмыс тәжірибесінде көп балалы отбасылар әдетте 18 жасқа толмаған үш және одан да көп балалары бар деп есептеледі, бұл федералды және аймақтық деңгейде қабылданған құқықтық құжаттарда да көрсетіледі [Андреева Т.Н., 2010].

Барлық көп балалы отбасыларды үш санатқа бөлуге болады:

- көп балалы отбасылар жоспарланатын отбасылар;
- жаңа балалар туатын ананың (сирек – әке) екінші және одан кейінгі некеге тұруы нәтижесінде құрылған отбасылар;
- ата-аналардың жауапсыз мінез-құлқы нәтижесінде, кейде интеллектуалдық және психикалық құлдырау, маскүнемдік, қоғамға жат өмір салты фонында қалыптасқан дисфункционалды көп балалы отбасылар [Бойко В.В., 2008].

Көп балалы отбасы әрбір отбасына тән табиғи проблемалармен де, тек осы санаттағы отбасыларға тән нақты мәселелермен де кездеседі. Көп балалы отбасының әлеуметтік мәселелерінің көпшілігі оның материалдық жағдайынан туындайды. Бұл денсаулық сақтау, сапалы білім беру, тұрғын үй, психологиялық-педагогикалық және т.б. проблемалар. Көп балалы отбасылар тұрмысы төмен, отбасы мүшелеріне шаққандағы орташа айлық табысы төмен, өйткені әрбір бала туылған сайын отбасының табысы төмендейді [Бойко В.В., 2011].

Көп балалы отбасымен әлеуметтік жұмыстың мақсаты – оның әл-ауқатын жақсарту және оның қоғам мүддесі үшін жұмыс істеуін қамтамасыз ету. Осы санаттағы отбасылармен әлеуметтік жұмыс мыналарды қамтиды: материалдық қамтамасыз ету; тәуелді өмірлік көзқарастарды жеңуге, кәсіптік бағдар беруге және отбасы мүшелерін жұмысқа орналастыруға, қызмет көрсету әдістерін меңгеруге көмектесу; құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру, жарияланған жәрдемақыларды алу үшін құқықтық құжаттардың мазмұнымен таныстыру; жалғыздық, ұмытшақтық, ұқсамаушылық сезімдерін азайту; отбасы ішілік өмірді ұйымдастыру бойынша тәжірибе алмасу; қарым-қатынас шеңберін кеңейту; психологиялық-педагогикалық білім беру.

Зерттеудің теориялық әдістері

Көптеген зерттеулер отбасында тұратын балалар саны мен отбасы мүшелеріне шаққандағы табыс арасындағы тығыз байланысты көрсетеді. Мұндай жанұяларда азық-түлік өнімдеріне жұмсалатын қаржының үлесі жоғары, ал тамақтану құрылымы әртүрлі. Отбасылық бюджеттің шамамен 70% азық-түлікке жұмсалады, бұл халықтың әлеуметтік жағынан қорғалмаған, әлеуметтік жағынан аз қамтылған санаттарына тән. Қиын қаржылық жағдайға байланысты көп балалы отбасылар үшін қиын мәселе демалыс кезінде балалардың демалысын ұйымдастыру болып табылады. Алайда соңғы уақытта бұл мәселеде өзгерістер болды. Үкімет жазғы демалысқа көбірек қаржы бөлуде, жергілікті билік еңбек және демалыс лагерлерін, ойын алаңдарын ұйымдастырып, жасы ұлғайған оқушылардың жұмыс істеуіне жағдай жасауда.

Мұның барлығы аз қамтылған, оның ішінде көп балалы отбасы балаларының едәуір бөлігінің денсаулығын жақсартуға ықпал етеді.

Қазіргі заманғы көп балалы отбасылардың көпшілігі, соның ішінде жасөспірімдерді қоса алғанда, қосымша табыс арқылы жеке бастамашылық арқылы өз кірістерін арттыруға мәжбүр. Статистикаға сүйенсек, мұндай отбасылардың 50 пайызында өсіп келе жатқан балалар отбасына табыс әкеледі.

Біздің елімізде, әсіресе, көп балалы отбасылар үшін әрқашан өткір болып табылатын тұрғын үй мәселесі қазіргі уақытта бірінші кезектегі маңыздылыққа айналды, өйткені тұрғын үй жағдайлары стандарттарға сәйкес келмейді және муниципалды тұрғын үй есебінен жақсарту мүмкін емес.

Сонымен қатар, тұрғын үй мәселесі көп балалы отбасында тәрбиеленген баланың денсаулығына тікелей ғана емес, жанама да әсер етеді. Біріншіден, мұндай жанұялардағы адамдардың көптігінен балалар қарапайым отбасыларға қарағанда жиі ауырады. Екіншіден, статистика көрсеткендей, өмірдің бірінші жылындағы тұрғын үй жағдайы мен бала өлімі арасында тікелей байланыс бар. Осылайша, бір жасқа толмаған баласын жоғалтқан әйелдердің 60%-дан астамы оның өлімінің ең маңызды себебі ретінде нашар өмір сүру жағдайларын санайды.

Осының бәрі көп балалы отбасының келесі әлеуметтік мәселесін атап өтуге мүмкіндік береді - денсаулығы мен оның санитарлық мәдениетінің төмен деңгейі. Әлеуметтік жұмыс тәжірибесі көрсеткендей, көп балалы отбасылардағы балалар басқа отбасыларға қарағанда объективті себептермен жиі ауырады. Бала денсаулығының ата-ананың денсаулығына тікелей тәуелділігін байқауға болады. Балаларды жүйелі бақылаудың төмен деңгейі, ауырған жағдайда кеш жіберу, өзін-өзі емдеу, клиникалық тексеруден өту және басқа мамандармен «қамту» нашар, санаториялық-курорттық емделудің жеткіліксіздігі байқалады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша балалардың аурушандығы мен баланың туылуының реттік саны арасында байланыс бар. 4-ші баладан бастап жалпы аурушандық деңгейі жоғарылайды, өйткені алғашқы 3 рет туылған балалар диета мен жалпы тамақтану сапасының бұзылуына қарамастан ұзақ уақыт бойы емшек сүтімен қоректенеді. Көп балалы отбасы балаларының аурушандық құрылымында респираторлық аурулар (ЖРВИ) 1 орында, зат алмасуының бұзылуы 2 орында, жүйке жүйесі мен көру мүшелерінің аурулары 3 орында. Сонымен қатар, жоғары дәрежелі балаларда орталық жүйке жүйесі ауруларының жоғары деңгейі, жүйке-психикалық дамуының тежелуі, әртүрлі невроздар бар. Мұндай отбасылардағы балалар дұрыс тамақтанбайды, ашық ауада спортпен айналысуға мүмкіндіктері жоқ, ал ата-аналар қажетті дәрі-дәрмектерді әрқашан сатып ала алмайды, науқас балаға күтім жасау үшін физикалық мүмкіндіктер әлдеқайда аз. Көп балалы отбасыларда азық-түлік шығындарының үлесі жоғары, ал тамақтану құрылымы азырақ ұтымды, бұл барлық отбасы мүшелерінің денсаулығына әсер етпеуі мүмкін емес.

Көп балалы отбасының маңызды проблемасы - балаларды лайықты тәрбиелеудегі психологиялық-педагогикалық қиындықтар. Мұндай отбасыларда ата-аналардың, әсіресе аналардың жүктемесіне байланысты балаларға көп көңіл бөлінбейді және тәрбиелік ықпалы аз болады, өйткені көп балалы отбасындағы әрбір бала үшін «білім беру ресурстары» аз. Отбасылық әйелдердің үй жұмысына жұмсайтын уақыты жалпы жылдық жұмыс уақыты қорының шамамен 50-80% құрайды. Бұл шығындар отбасындағы балалардың санына және олардың жасына тікелей байланысты. Сонымен, нәрестелі аналар үшін олар жылына 232 шартты жұмыс күніне дейін жетеді, мектеп жасына дейінгілер үшін - 163-ке дейін, мектеп оқушылары - 135. Салыстыру үшін, баласыз әйелдер үй шаруасына небәрі 88 шартты жұмыс күнін жұмсайды.

Көп балалы отбасылардағы балалардың көп болуы үлкен балалардың әлеуметтік жасының

төмендеуіне әкеледі. Олар ерте жетіледі және ата-аналарымен тығыз байланыста болмайды. Мұндай отбасыларда әрбір бала үшін аумақтық шекара жоқ, бұл көбінесе балалар арасындағы ұзаққа созылған жанжалдарға әкеледі. Көп балалы отбасылардан шыққан балалар көбінесе сабаққа келмеумен және сабақ үлгерімі нашарлайды. Олар әдетте үй шаруасына ерте араласады және көбінесе мектепке бармайды. Әңгіме бұл балалардың қабілетінің төмендігінде емес, олардың ата-анасы, тәрбиешілері, кейінірек ұстаздары баланы ерте жастан бастап бағып-қағатын, табысы жоғары отбасылардағы балалар сияқты тәрбие мен білім алуға мүмкіндігінің жоқтығында [Бенкова О.А., 2011].

Отбасының бұл санаты, әдетте, қиын психологиялық климатпен сипатталады: ересектер мен балалар арасындағы өзара түсіністіктің төмен деңгейі соңғысының ата-анасының назарына қажеттілігінің жоғарылауымен үйлеседі. Көп балалы отбасылар бос уақытты бірлескен іс-шараларды ұйымдастыруға аз уақыт бөле отырып, өздерінің әлеуметтік шеңберін құруды жөн көреді.

Сондай-ақ, көп балалы отбасылардың әлеуметтік мәселелерінің ауырлығы олардың тұрғылықты жеріне: қала немесе ауылға, еліміздің аймағына және туу көрсеткішіне байланысты екенін атап өткен жөн. Сондықтан әлеуметтік көмек жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып берілуі керек.

Көп балалы отбасылармен жұмыс тәжірибесі жергілікті әлеуметтік қызметтер бұл жерде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді, өйткені белгілі бір көп балалы отбасының ерекшеліктерін білу мұндай отбасымен тікелей және тұрақты байланыс негізінде мүмкін болады. Көп балалы отбасылармен әлеуметтік жұмыстың оң нәтижесіне жету үшін бірқатар шарттарды орындау қажет: көп балалы отбасылармен өзара әрекеттесетін әлеуметтік қызмет мамандарының құзыреттілігін арттыру; көп балалы отбасыларды әмбебап аттестациялауды жүргізу; мұндай отбасылардың барлық мүшелерімен (әсіресе проблемалық) тұрақты байланыс орнату; белгілі бір отбасының барлық ерекшеліктерін ескере отырып, әрбір көп балалы отбасымен жеке жұмыс жоспарын анықтау.

Көп балалы отбасымен әлеуметтік жұмыста жеке және топтық жұмыс түрлері қолданылады. Жұмыстың жеке түрлеріне сенім телефоны, консультативтік хат алмасу, жеке әңгімелесу жатады. Топтық жұмыс түрлеріне – кеңес беру, патронаж, ата-аналарға арналған оқыту семинарлары, отбасылық семинарлар, лекциялар, тренингтер, рөлдік ойындар. Жалпы, көп балалы отбасымен әлеуметтік жұмыстың ерекшеліктері: көп балалы отбасыларды анықтау және есепке алу; жалпы отбасының да, оның әрбір мүшесінің де қажеттіліктері мен қиындықтарын жеке анықтау; мұндай отбасының әлеуметтік мәселелерін шешуге әртүрлі ұйымдар мен қызметтерді тарту, олардың қызметін үйлестіру; нақты көп балалы отбасына атаулы көмек.

Нәтижелер

Жақында Астана қаласында телефон арқылы «Отбасы және жеке өмір» тақырыбында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға 300 адам қатысты. Сауалнамада көп балалы болу туралы сұрақтар қойылды. Сауалнаманың нәтижесі мынандай:

- егер ата-аналардың көптеген балаларды асырауға мүмкіндігі болса, көзқарасым оң – 31 адам;
- отбасы бір-біріне көмектесу үшін үлкен болуы керек – 20 адам;
- көпбалалы отбасы елдегі демографиялық жағдайды жақсартады – 7 адам;
- бейтарап – 18 адам;
- теріс, егер ата-ана көп баланы асырай алмаса, қажеті жоқ – 15 адам;
- үлкен отбасында әр балаға тиісті көңіл бөлінбейді – 4 адам;
- көп балалы болу көбінесе әртүрлі алыпсатарлық пен моральдық бопсалауға себеп болады – 2 адам;
- жауап беруге қиналамын – 100 адам.

Сонымен қатар, жүргізілген сауалнамада отбасылардың жалпы күн көріс деңгейі де сөз болған. Зерттеулерге сәйкес шамамен 150 мың теңгеден астам қаражат алып, күнкөрісіме жетеді дегендері 6%, жалақысы 200 мың теңгеден асатыны - 4%; Отбасылардың қалған 90% кедейлерге жатады.

Отбасылардағы негізгі табыс көзі – ата – аналардың жалақысы (100% жауап), ал балаларға арналған жәрдемақы - 80%, басқа жағдайларда туыстарынан көмек - 28%.

Көп балалы отбасының психологиялық зерттеулерінде тұлғааралық қатынастардың ерекшеліктерін зерттеуге белгілі бір көңіл бөлінеді. Қатынастардың құрылымын зерттеу кезінде келесі ережелер қарастырылады:

- 1) мөлшері әртүрлі отбасылардағы тұлғааралық қатынастардың өзіндік ерекшелігі болады;
- 2) сиблинг ұстанымы және оның жаңа баланың пайда болуына байланысты өзгеруі сиблингтің отбасының басқа мүшелерімен өзара іс-қимылының ерекшеліктерін айқындайды;
- 3) отбасы мөлшері тұлғааралық қатынастар көрсеткіштерінің балалардың когнитивтік және тұлғалық сипаттамаларымен байланысына делдал болады. Жұмыстарда ата-ана мен бала қарым-қатынасы; ата-аналардың балалардың жеке ерекшеліктерін қабылдауы; ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынас; сиблингтер арасындағы қарым-қатынас; балалардың отбасындағы қарым-қатынасты қабылдауы сияқты отбасылық сипаттамалар ерекшеленеді.

Зерттеушілер көп балалы отбасының негізгі сипаттамаларын отбасына назар аудару, бірлік пен отбасының бірлігі деп атайды. Отбасы көлемінің ұлғаюымен оның мүшелері арасындағы қарым-қатынас өзгереді, рөлдік құрылым «бала-бала» типіндегі әр түрлі жастағы қатынастарға байланысты кеңейеді. Ата-аналармен қарым-қатынастың төмендеуі сиблингтермен өзара әрекеттесудің артуымен өтеледі. Балалардың қарым-қатынасы балалардың психикалық дамуында ерекше рөл атқарады, бірақ ол ата-аналармен байытылған (ауызша және интеллектуалды) қарым-қатынастың жетіспеушілігін өтей алмайды. Өз балаларын қабылдаумен және үлкен отбасылардағы Әкелер мен аналардың қолдауымен қатар, ата-аналардың әртүрлі балалармен қарым-қатынасында қаттылық пен авторитаризм, формальдылық пен монотондылық күшейеді.

Баланың киблинг позициясы ата-аналармен қарым-қатынастың ерекше сипатын анықтайды. Ата-аналар тұңғыштардың жеке ерекшеліктерін көбірек байқайды: олар көбірек көңіл, қамқорлық пен сүйіспеншілікке ие болады. Бірінші балада оның интеллектуалды ерекшеліктеріне әсер ететін ата-аналық сипаттамалардың (даму предикаттарының) кең жүйесі бар. Л.Л.Баландин көп балалы отбасылардағы балалардың келесі ерекшеліктерін анықтады [Баландин Л.Л., 2010].

Танымдық ерекшеліктері. Когнитивті сипаттамаларды салыстыру әдебиетте отбасы мөлшерінің балалардың танымдық ерекшеліктеріне әсері туралы белгілі деректерді растады. Негізінен, көп балалы отбасылардан шыққан балалар интеллект деңгейінің төмендеуін анықтады. Бірақ бұл заңдылық бастауыш мектеп жасында ғана айқын көрінеді - көп балалы отбасылардан шыққан екінші сынып оқушылары вербальды және вербалды емес дамуда отбасындағы жалғыз балалардан төмен. Жалғыз балалардың ауызша интеллектінің артықшылығы барлық мектеп жасында сақталады, ал жоғары мектеп жасындағы вербалды емес интеллект көп балалы отбасылардағы балаларда жоғары болады.

Жеке ерекшеліктері. Көп балалы және бір балалы отбасылардағы балалардың әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларының ерекшелігі оқушылардың тұлғааралық қатынастарын қабылдау ерекшелігінде көрініс тапты. Көп балалы отбасыларда оның мүшелерінің бірлігі байқалады. Мұндай отбасылардың балалары, ең алдымен, отбасы мүшелерімен қарым-қатынас жасауға тырысады; олар қоршаған ортаға кіретін басқа адамдарды: ересектерді, туыстарды, достарды, мұғалімдерді жақын шеңберден шығарады. Жоғары сынып оқушыларының отбасыларында ата-аналар тәрбие процесіне бірдей қосылады, олардың тәрбиелік тәжірибелері бір-бірімен байланысты және бір-біріне әсер етеді. Жалғыз балалар

отбасынан тыс адамдармен белсенді қарым-қатынас іздейді. Жоғары сынып оқушыларының бір балалы отбасыларында ата-аналық стильдер бір-бірімен байланысты емес.

Тұлғааралық қатынастардың ерекшеліктері. Үлкен отбасыларда кішкентай отбасылармен салыстырғанда балаларға деген көзқарас онша қолайлы емес. Екінші сынып оқушылары мен алтыншы сынып оқушыларында әке мен ананың ата-аналық мінез-құлқының өлшенетін факторлары орташа ауырлық дәрежесіне ие болғанымен, олар бір балалы отбасыларға қарағанда едәуір жоғары және білім беру практикасындағы жағымсыз тенденцияларды көрсетеді.

Қазіргі уақытта он сегіз жасқа дейінгі үш және одан да көп баласы бар отбасы көп балалы болып саналады. Е.Ф.Ачильдиеваның классификациясына сәйкес көп балалы отбасылардың келесі түрлері бөлінеді:

1. Ата-аналары балаларын жақсы көретін және оларды әдейі алғысы келетін отбасылар. Бұл отбасыларда бала өмірлік құндылықтардың бірі ретінде әрекет етеді, ал ата-аналар балаларының жақсы өмір сүруі үшін оларға тәуелді нәрсені жасайды.
2. Ата-аналары саналы түрде көп балалы болуға ұмтылмаған отбасылар. Үшінші және одан кейінгі балалар, негізінен, отбасын жоспарлаудың болмауына байланысты пайда болуы мүмкін. Мұндай отбасыларда жүктілікті тоқтатудан қорқу, ананың денсаулығына байланысты түсік жасатуға дәрігердің тыйым салуы, түсік жасатудан бас тарту және діни сенімдерге байланысты контрацепция құралдарының салдарынан егіз немесе үшемнің туылуы нәтижесінде пайда болуы мүмкін.
3. Екі толық емес отбасының бірігуі нәтижесінде пайда болған отбасылар, олардың әрқайсысында балалар болған.
4. Көптеген балалардың дүниеге келуін қолайсыздықтың көрінісі деп санауға болатын отбасылар. Мұндағы балалар көбінесе әртүрлі жеңілдіктер алу құралы болып табылады.

Сонымен қатар, көп жағдайда мұндай отбасыларда балалар жыныстық қатынастың бұзылуынан, алкогольдік немесе есірткілік мас күйінде туады, ал ата - аналардың әдеттегі психологиялық көзқарасы-олардың негізгі міндеті-баланы дүниеге әкелу және оның тағдыры мемлекеттің қамқорлығына айналуы керек деген сенім [Ачильдиева Е.Ф., 2009].

Көп балалы ата-аналардың айрықша ерекшелігі - олар қазіргі қоғамның қысымымен ата-ана мәртебесін қарқынды сақтауға мәжбүр, бұл көбінесе көп балалы болуды шамадан тыс жүктеме, кейде рұқсат етілмеген қателік ретінде қарастырады. Үлкен отбасын құратын адамдар кейбір аспектілерде күшті, жауапкершілікті арттырады. Көп балалы отбасындағы ата-аналар әдетте күшті психологиялық тұрақтылықпен ерекшеленеді. Олар стрессті сәтті жеңе алады, өмірдегі қиындықтарды оңай жеңе алады, өйткені олар құндылықтарға басымдық беріп, ең қымбаты - балаларының пайдасына өз таңдауларын жасады. Көп балалы отбасылардағы ата-аналарда өз бетінше шешім қабылдауда белгілі бір батылдық бар, бұл олардың ерекше қасиеттері.

С.В.Ковалевтің пікірінше, көп балалы отбасылардың ата-аналарының тәрбиелік ерекшеліктері келесідей:

- 1) көп балалы отбасыларда ата-аналар балаларды тәрбиелеу кезінде негізінен түйсігі мен стереотиптеріне сүйенеді, олардың білмеуіне байланысты ересектер туудың әртүрлі реттік позицияларындағы балалармен өзара әрекеттесу процесін сауатты құра алмайды;
- 2) балалардың көптігі көп балалы отбасының әр баласына тән ерекше мүмкіндіктердің әр түрлі жас ерекшеліктеріне байланысты көрінуіне кедергі болып табылады;
- 3) көп балалы отбасында балаларды тәрбиелеу проблемаларының пайда болуының басты себебі-ата-аналардың көпшілігі саналы немесе бейсаналық түрде ұстанатын «біртекшілік курсы» [Ковалев С.В., 2009].

С.К.Витек көп балалы отбасылардың балалары басқалармен салыстырғанда табысты, олар өмірде басқаларға қарағанда көбірек жетістікке жетеді, өйткені олар көпшіл. Бұл қасиет көп балалы отбасындағы ата-аналарға арнайы дамудың қажеті жоқ-ол өздігінен тәрбиеленеді, өйткені баланың сөйлесетін адамы бар. Ол бала кезінен бастап бауырларымен сөйлесуге, компьютерлік ойындар емес, рөлдік ойындар ойнауға дағдыланады, ал ересек өмірде қарым-қатынас сәттіліктің басты құрамдас бөлігі болып табылады [Витек С.К. 2009].

Балалар ерлі-зайыптыларды күштірек біріктіреді, олар олардың сүйіспеншілігінің нәтижесі. Таңқаларлық емес, көп балалы отбасыларда ажырасулар әлдеқайда аз. Әрбір келесі баланың дүниеге келуі ата-аналар үшін жаңа алаңдаушылықты ғана емес, сонымен бірге бір-бірімен қарым-қатынастың жаңа деңгейін білдіреді. Сезімдер күшейе түседі, бір-біріне жауапкершілік артады. Мұндай ерлі-зайыптылар көбінесе қартайғанға дейін бір-біріне ғашық болады, олардың бірге жоғалтатын нәрселері бар, олар ажырасу ең алдымен балаларына әсер ететінін түсінеді, сондықтан олар бір-біріне мойынсұнып, бағалай алады.

И.С.Демина атап өткендей, көп балалы отбасы баланың даралығын дамытудағы әртүрлі факторлардың (экономикалық, биологиялық, психологиялық) рөлін зерттеуге мүмкіндік беретін ерекше модель ретінде әрекет етеді. Көпбалалы отбасылардың психологиялық зерттеулерінде сипатталған факторлардың ішінде ерекше назар аударылады:

- конфигурация параметрлері (отбасы мөлшері, туу тәртібі, балалардың туу аралықтары);
- дамудың қоршаған орта жағдайларының ерекшеліктері (отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, ақыл-ойы, ата-аналардың білімі, мәдени айырмашылықтар, тұлғааралық қатынастар);
- отбасы мүшелерінің жеке ерекшеліктері (балалар мен ата-аналардың жасы, жынысы) [Демина С.И., 2009].

Көп балалы отбасы үшін ажырасу қазірдің өзінде өте сирек кездеседі, ал егер кейде орын алса, күйеуінің экономикалық немесе моральдық-психологиялық сәтсіздігіне байланысты. Е.В.Фотееваның пікірінше, бұл табиғи нәрсе, өйткені бұл отбасы басынан бастап ерлі-зайыптылардың бір-біріне, отбасылық болашағына деген сенімділігімен ерекшеленді және бұл оған көп балалы болу мүмкіндігін берді. Ал көп балалар өз кезегінде отбасына әсер етті. Көпбалалы отбасы балалар арасында, үлкендер мен кішілер арасында, бауырлар арасында әртүрлі қатынастарға бай. Бұл жеке тұлғаны қалыптастыру үшін және өскелең ұрпақты әлеуметтік қызметке, оның ішінде ерлі-зайыптылық және ата-аналық рөлдерді орындауға дайындау үшін үлкен маңызға ие [Фотеева Е.В., 2009].

Көп балалы отбасындағы ата-аналар әдетте күшті психологиялық тұрақтылықпен ерекшеленеді. Олар стрессті сәтті жеңе алады, өмірдегі қиындықтарды оңай жеңе алады, өйткені олар құндылықтарға басымдық беріп, ең қымбаты - балаларының пайдасына өз таңдауларын жасады. Әдетте көп балалы отбасылардағы ата-аналар шешім қабылдауда батылдық танытатын қасиетке ие болады.

Зерттеу жұмысымыздың тақырыбына сай көпбалалы отбасын Я.А.Арцимович [Арцимович Я.А., 2008], Н.Г.Марковская [Марковская Н.Г., 2008], Л.И.Савинов [Савинов Л.И., 2008], З.А.Янкова [Янкова З.А., 2012], Л. Ян Гозман [Гозман Л. Ян, 2011] еңбектерінен де көруімізге болады.

Көп балалы отбасылар көп балалы болу шарттарымен ерекшеленеді, олар саналы түрде көп балалы болуды шешкен отбасылар. Біріккен толық емес отбасылар, көп балалы отбасылар болуы мүмкін. Көп балалы отбасылардағы балалардың дамуына отбасы мүшелерінің саны, өмір сүру жағдайлары, жеке қасиеттері сияқты факторлар әсер етеді. Көпбалалы отбасылардың проблемалары материалдық-тұрмыстық жағдайдың кемшіліктерімен, жұмысқа орналасудың мүмкін еместігімен, тұрғын үйдің болмауымен байланысты болуы мүмкін. Көпбалалы отбасының психологиялық қиындықтары балаларға ата-аналардың назарының жетіспеушілігі, үлкен балалардың әлеуметтік жасынан асып кетуі, психологиялық климатқа

байланысты қиындықтар және өмір сүру деңгейінің төмендігі болуы мүмкін. Көп балалы отбасылардың ата-аналары белгілі бір ата-аналық мәртебеге ұмтылу, стресске психологиялық төзімділік, бірліктің жоғары деңгейі, тәрбиелік қасиеттердің төмен деңгейі сияқты психологиялық айырмашылықтармен сипатталады. Көп балалы ата-аналардың өмірлік құндылықтары Өке мен Ана рөліндегі өзін-өзі растаудың көрінісімен, жақын қарым-қатынас қажеттілігімен және тұрақтылықтың жоғары маңыздылығымен, сондай-ақ қарым-қатынас пен материалдық қауіпсіздікпен байланысты.

Қорытынды

Көп балалы отбасылардың ата-аналарының жеке ерекшеліктеріне олардың ата-аналық мәртебесін сақтауға деген ұмтылыс, стресске психологиялық тұрақтылықтың жоғары деңгейі, отбасы мүшелерінің бірлігі, тәрбиелік ерекшеліктері (тәрбиенің интуитивтілігі мен стереотипі), әр балаға қатысты тәрбиенің бірегейлігінің болмауы, тәрбиелік сипаттағы білімнің болмауы жатады.

Көп балалы отбасылардың психологиялық ерекшеліктерін зерттеу келесі тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді. Көпбалалы отбасы - он сегіз жастан аспайтын асырап алынған үш немесе одан да көп баланы тәрбиелейтін отбасы. Көп балалы отбасылар бір-бірінен көп балалы болу жағдайларымен ерекшеленеді: көп балалы болу туралы саналы түрде шешім қабылдаған отбасылар, отбасын жоспарламау нәтижесінде көп балалы болған отбасылар, екі толық емес отбасы мен көп балалы отбасылардың бірігуі нәтижесінде көп балалы болған отбасылар. Олардың қолайсыздығымен байланысты. Көп балалы отбасылардағы балалардың дамуы факторларға байланысты: отбасы параметрлері, әлеуметтік-тұрмыстық жағдайлар, ата-аналар мен балалардың жеке ерекшеліктері. Көпбалалы отбасылардың проблемаларына ата-аналарды жұмысқа орналастырумен байланысты материалдық-тұрмыстық, тұрғын үй жатады. Психологиялық проблемалар ата-аналардың балаларға назар аударуының жетіспеушілігімен, балалардың әлеуметтік жасымен, күрделі психологиялық климатпен, өмір сүру мен денсаулықтың төмен деңгейімен байланысты.

Көп балалы отбасылардың ата-аналары өздерінің ата-аналық мәртебесін сақтауға деген ұмтылысымен, стресске, ұйымшылдыққа, тәрбиелік қасиеттерге психологиялық тұрақтылықтың жоғары деңгейімен ерекшеленеді. Отбасындағы адамның өмірлік құндылықтарының ерекшелігі өке мен ананың өзін-өзі растау мүмкіндігімен, жақын қарым-қатынас пен тұрақтылық қажеттіліктерін қанағаттандырумен, сондай-ақ қарым-қатынас пен материалдық қауіпсіздікпен байланысты. Көп балалы отбасы мүшелері үшін құндылықтар ерлі-зайыптылықпен, ата-анамен және туыстық қатынастармен байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Андреева Т.Н. (2010) *Когнитивные и личностные характеристики членов многодетной семьи*. Москва: Проспект, 304 [Электрондық ресурс]: URL: <http://persev.ru/thesis/kognitivnye-i-lichnostnye-harakteristiki-detey-v-mnogodetnoy-seme?language=en> (өтінім берілген күні: 14.12.2022).
- Бойко В.В. (2008) *Многодетная семья*. Москва: Мысль, 237 [Электрондық ресурс]: URL: https://www.koob.ru/boyko_v_v/ (өтінім берілген күні: 16.12.2022).
- Бойко В.В. (2011) *Структура и особенности многодетной семьи*. Москва: Класс, 118 [Электрондық ресурс]: URL: https://www.koob.ru/boyko_v_v/ (өтінім берілген күні: 17.12.2022).
- Бенкова О.А. (2011) *Отношения родителей и детей в многодетных семьях*. Материалы международной заочной научно-практической конференции «Личность, семья, общество: вопросы современной психологии: 30 января [Электрондық ресурс]: URL: http://sibac.info/files/2011_01_30_Psihologiya/Ben%27kova.pdf (өтінім берілген күні: 18.12.2022).

- Баландина Л.Л., Силина Е.А. (2010). Особенности взаимоотношений с сиблингами и сверстниками у детей из многодетных и одноподдетных семей. *Психологические исследования: электронный научный журнал*, 4 (12) [Электрондык ресурс]: URL: <http://www.psystudy> (өтінім берілген күні: 25.12.2022).
- Ачильдиева Е.Ф. (2009) *Городская многодетная семья*. Москва: Магистр-пресс, 236. [Электрондык ресурс]: URL: https://studwood.net/913861/psihologiya/spisok_ispolzuemoy_literatury (өтінім берілген күні: 02.01.2023).
- Ковалев С.В. (2008) *Психология современной семьи*, 208 [Электрондык ресурс]: URL: <https://psy-in.ru/teachers/kovalev-sergej-viktorovich> (өтінім берілген күні: 02.01.2023).
- Витек С.К. (2008) *Проблемы супружеского благополучия*. 138 [Электрондык ресурс]: URL: https://spisok-literaturi.ru/details/problemyi-supruzheskogo-blagopoluchiya_26587.html (өтінім берілген күні: 02.01.2023).
- Дёмина И.С. (2009) *Личностные факторы и жизнедеятельность в многодетной семье*. Психология. 10, 5-6 [Электрондык ресурс]: URL: <https://www.dissercat.com/content/osobennosti-otnosheniya-mnogodetnykh-roditelei-k-seme> (өтінім берілген күні: 05.01.2023).
- Фотева, Е.В. (2009) *Межличностные отношения супругов и число детей в семье*. 2, 31-32 [Электрондык ресурс]: URL: <https://www.ya-roditel.ru> (өтінім берілген күні: 07.01.2023).
- Арцимович Я.А. (2008) *Современная семья*. 178 [Электрондык ресурс]: URL: <https://www.ya-roditel.ru> (өтінім берілген күні: 07.01.2023).
- Марковская Н.Г. (2008) *Семья в системе ценностей личности*. 8, 7-9 [Электрондык ресурс]: URL: <https://cheloveknauka.com/mesto-semi-v-sisteme-tsennostnyh-orientatsiy-lichnosti> (өтінім берілген күні: 13.01.2023).
- Савинов Л.И. (2008) *Образ жизни семьи и ценностные установки супругов*. 3, 15-16 [Электрондык ресурс]: URL: https://bstudy.net/800022/sotsiologiya/osnovnye_podhody_izucheniya_semeynyh_tsennostey (өтінім берілген күні: 15.01.2023).
- Янкова З.А. (2012) *Мужчина и женщина в семье*, 180 [Электрондык ресурс]: URL: <https://www.libex.ru/detail/book539449.html> (өтінім берілген күні: 15.01.2023).
- Гозман Л. Ян (2011) *Психологические проблемы многодетной семьи*, 2, 32-33 [Электрондык ресурс]: URL: <https://www.hse.ru/data/2018/04/06/1168813027/2%D0%A1%D0%B8%D0%942017%20.pdf> (өтінім берілген күні: 15.01.2023).

References

- Andreeva T.N. (2010) *Kognitivnye i lichnostnye harakteristiki chlenov mnogodetnoj sem'i*. Moskva: Prospekt, 304 [Elektronnyk resurs]: URL: <http://persev.ru/thesis/kognitivnye-i-lichnostnye-harakteristiki-detey-v-mnogodetnoj-seme?language=en> (otinin berilgen kuni: 14.12.2022).
- Boyko V.V. (2008) *Mnogodetnaya sem'ya*. Moskva: Mysl', 237 [Elektronnyk resurs]: URL: https://www.koob.ru/boyko_v_v/ (otinin berilgen kuni: 16.12.2022).
- Boyko V.V. (2011) *Struktura i osobennosti mnogodetnoj sem'i*. Moskva: Klass, 118 [Elektronnyk resurs]: URL: https://www.koob.ru/boyko_v_v/ (otinin berilgen kuni: 17.12.2022).
- Benkova O.A. (2011) *Otnosheniya roditelej i detej v mnogodetnyh sem'yah*. Materialy mezhdunarodnoj zaochnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Lichnost', sem'ya, obshchestvo: voprosy sovremennoj psihologii»: 30.01. [Elektronnyk resurs]: URL: https://sibac.info/files/2011_01_30_Psihologiya/Ben%27kova.pdf (otinin berilgen kuni: 18.12.2022).
- Balandina L.L., Silina E.A. (2010). *Osobennosti vzaimootnoshenij s siblingami i sverstnikami u detej iz mnogodetnyh i odnodetnyh semej*. Psihologicheskie issledovaniya: elektronnyj nauchnyj zhurnal. 4 (12) [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.psystudy> (otinin berilgen kuni: 25.12.2022).
- Achil'dieva E.F. (2009) *Gorodskaya mnogodetnaya sem'ya*. Moskva: Magistr-press 236. [Elektronnyk resurs]: URL: https://studwood.net/913861/psihologiya/spisok_ispolzuemoy_literatury (otinin berilgen kuni: 02.01.2023).

- Kovalev S.V. (2008) Psihologiya sovremennoj sem'i. 208 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://psy-in.ru/teachers/kovalev-sergej-viktorovich> (otnim berilgen kuni: 02.01.2023).
- Vitek S.K. (2008) Problemy supruzheskogo blagopoluchiya. 138 [Elektronnyk resurs]: URL: https://spisok-literaturi.ru/details/problemyi-supruzheskogo-blagopoluchiya_26587.html (otnim berilgen kuni: 02.01.2023).
- Dyomina I.S. (2009) Lichnostnye faktory i zhiznedeyatel'nost' v mnogodetnoj sem'e. Psihologiya. 10, 5-6 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.dissercat.com/content/osobennosti-otnosheniya-mnogodetnykh-roditelei-k-seme> (otnim berilgen kuni: 05.01.2023).
- Foteeva, E.V. (2009) Mezhlichnostnye otnosheniya suprugov i chislo detej v sem'e. 2, 31-32 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.ya-roditel.ru> (otnim berilgen kuni: 07.01.2023).
- Arcimovich Ya.A. (2008) Sovremennaya sem'ya. 178 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.ya-roditel.ru> (otnim berilgen kuni: 07.01.2023).
- Markovskaya N.G. (2008) Sem'ya v sisteme cennostej lichnosti. 8, 7-9 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://cheloveknauka.com/mesto-semi-v-sisteme-tsennostnyh-orientatsiy-lichnosti> (otnim berilgen kuni: 13.01.2023).
- Savinov L.I. (2008) Obraz zhizni sem'i i cennostnye ustanovki suprugov. 3, 15-16 [Elektronnyk resurs]: URL: https://bstudy.net/800022/sotsiologiya/osnovnye_podhody_izucheniyu_semeinyh_tsennostey (otnim berilgen kuni: 15.01.2023).
- Yankova Z.A. (2012) Muzhchina i zhenshchina v sem'e. 180 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.libex.ru/detail/book539449.html> (otnim berilgen kuni: 15.01.2023).
- Gozman L.YA. (2011) Psihologicheskie problemy mnogodetnoj sem'i. 2, 32-33 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.hse.ru/data/2018/04/06/1168813027/2%D0%A1%D0%B8%D0%942017%20.pdf> (otnim berilgen kuni: 15.01.2023).

Психологические особенности многодетной семьи

**¹Э.Жусупекова, ¹Т.М.Есимгалиева
¹Каспийский университет (Алматы, Қазақстан)*

Аннотация

Для большинства современных семей характерно обращать внимание на минимальное количество детей. Объясняется это наличием большого количества проблем, связанных с материальными, жилищными, бытовыми трудностями, недоверием к брачному партнеру и т.д. Вот странная закономерность: чем беднее семья, тем выше ее желание иметь двух или трех детей; чем богаче семья, тем больше у нее желания посвятить себя одному ребенку и дать ему лучшее образование и материальное содержание. Конечно, такое направление является для общества, прежде всего, демографически значимым вопросом. В статье рассматриваются типы многодетных семей и причины их возникновения, психологические особенности детей в многодетных семьях, поведение их родителей. Многодетные семьи в большом количестве встречаются в нашем народе с древних времен. Однако члены семьи испытывают психологическое давление в процессе многодетности, что продолжается как традиция. Поэтому в обществе многодетная семья является основой нашей страны.
Ключевые слова: семья, многодетная семья, супруги, многодетные родители.

Psychological features of a large family

**¹A.Zhusupekova, ¹T.M.Yessimgaliyeva
¹Caspian University (Almaty, Kazakhstan)*

Abstract

For most modern families, it is characteristic to pay attention to the minimum number of children. This is explained by the presence of a large number of problems associated with material, housing, domestic difficulties, distrust of the marriage partner, etc. There is a strange pattern here: the poorer the family, the higher his desire to have two or three children; the richer the family, the Greater his desire to devote himself

to one child and give him a good education and material content. Of course, such a course is an important issue for society, first of all, from a demographic point of view. The article discusses the types of large families and the reasons for their occurrence, the psychological characteristics of children in large families, the behavior of their parents. Large families have been found in our people since ancient times. However, family members experience psychological pressure in the process of having many children, which continues as a tradition. For this reason, a large family is the basis of our country in society.

Keywords: family, large family, spouses, parents with many children.

Поступила в редакцию: 05.02.2023

Одобрена: 14.03.2023

Первая публикация на сайте: 19.07.2023

MPHTI: 15.41.25

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.08>

БАЛАНЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІНДЕГІ ОЙЫНДАР ЖӘНЕ ОЙЫНШЫҚТАРДЫҢ ОРНЫ МЕН МАҢЫЗЫ

*¹А.К.ХУМАР^{ID}, ¹А.А.БЕЙСЕНОВА^{ID}

¹академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
(Қарағанды, Қазақстан)

*khumar2002@mail.ru, aika.amanzhanova@mail.ru

Аңдатпа

Бұл мақалада баланың әлеуметтенуіндегі ойыншықтар мен ойындардың орны мен маңызы талқыланады. Бұл зерттеудің мақсаты қаншалықты ересек адамның қандай тұлға болып қалыптасқаны, бала кездегі дамуы мен әлеуметтенуі процесінің қалай жүргендігімен байланысты екенін талдау болып табылады. Бір жағынан, мәдениет адамның жеке басының негізгі ерекшеліктерін анықтаса, екінші жағынан, адамның өзі оның мәдениетіне әсер етеді. Өз кезегінде, балалық шақтағы заманауи мәдениетті құрайтын әртүрлі мәдени тәжірибелер балаға олардың объектісі де, субъектісі де болу мүмкіндігін береді. Әлеуметтену – бала мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесуінің күрделі диалектикалық процесі. Көбінесе заманауи бала өзінің алдында тұрған мәселелерді өз бетінше шешуге ұмтылады, оның шешімі көбінесе ойын әрекетінде, құрдастарымен қарым-қатынаста, ойын қарым-қатынас процесінде ойыншықтармен кездеседі. Зерттеуде қолданған әдіс көмегімен, ата-ананың балаға деген көзқарасы мен қарым-қатынасын анықтау болып саналады.

Түйін сөздер: әлеуметтену, ойыншық, тәрбие, бейімделу, гендер, даму.

Кіріспе

Мәселенің өзектілігі: Баланың туғаннан дерлік ойыншықтары болуы керек. Бұл оның дамуына өте пайдалы болады. Бұл әсіресе сезім мүшелеріне қатысты. Көру және есту. Кез келген ойыншық балаға үлкен қуаныш пен жақсы көңіл-күй сыйлайды. Айналадағы дүниені танып өседі әрі тәжірибе жинақтайды.

Жақында Ұлыбританияда шығуы тиіс зерттеудің авторлары осындай тұжырымдар туралы айтады. Сондықтан ерте балалық шақтағы гендерлік стереотиптердің әсері туралы зерттеу авторлары ата-аналарға, оқу орындары мен дүкендерге ұсыныстар береді. Зерттеушілер сонымен қатар ойыншық өндірушілерді гендерлік стереотиптерді қолдамауға шақырады. Есеп деректері британдық ата-аналардың 41%-ы (аналардың 45%-ы және әкелердің 36%-ы) гендерлік бейтарап ретінде сатылатын ойыншықтарды сатып алуды қалайтынын көрсетеді. Ер балаларға немесе қыздарға арналған ойыншықтарды ұнататындар саны әлдеқайда аз (26%).

NPD Group ойыншық индустриясының талдаушысы Фредерик Татт былай деп түсіндіреді: «Өндірушілер өздерінің орауыштарын гендерлік бейтарап ету үшін жұмыс істейді. Қазіргі уақытта фотосуретте ұл мен қыз бар ғылыми жинақты көру өте жиі кездеседі және ойыншық